

ПЕДАГОГИКА

Огняна Георгиева-Тенева

Педагогиката е предметна област, която сп. „Философски преглед“ разработва системно през всичките свои годишнини. Големият брой публикации, проблематизиращи обучението, възпитанието и образованието, са положени в широката философска перспектива на епистемологията и аксиологията.

Редактираното от Димитър Михалчев¹ периодично издание става средоточие на мощна интелектуална енергия, която изследва и концептуализира образованието, трасирайки пътя към модернизиране на българското средно училище.

Подчертаното внимание към педагогиката във „Философски преглед“ има няколко взаимосвързани основания. Най-същественото се отнася до исторически установената и доказала състоятелността си практика развитието на образованието да се движи от философски предпоставки. Тяхната същност се разкрива при осветляване на корелативните отношения между въпросите „Защо живеем?“ и „Защо учим?“; между проблема за познаваемостта на света и знанията, които се усвояват в училище; между понятията „ценностна система“ и „добро училище“, „добър учител“, „добър ученик“; между представите за „общо“ и „частно“ и дедуктивния и индуктивния подход към учебния материал и пр. Впрочем известно е, че педагогиката неведнъж е била определяна като приложна философия и че общият за двете науки методологически инструментариум обуславя начина, по който натрупаният човешки опит да бъде предаден на следващата генерация.

Втората предпоставка за изключителното внимание към проблемите на средното образование произтича от първата – това е структурното съжителство на философията и педагогиката в Софийския университет, започнало още със създаването на катедра „Философия и педагогия“ през 1892 г. и продължило десетилетия наред в рамките на Историко-филологическия, Историко-философския и Философския факултет. Оттук и професионалното познанство и духовната близост

¹ Димитър Михалчев (1880–1967) – един от най-видните наши философи и общественици. Завършва философия в Софийския университет. Специализира в Грайфсвалд, Берлин, Фрайбург и Мюнхен. Последовател е на Йоханес Ремке. Работи главно в сферата на гносеологията. Дългогодишен преподавател в Софийския университет, професор от 1915 г. Председател на БАН в периода 1944–1947. Член на Словашката академия на науките, на Кантовото научно дружество в Берлин, на Ремкеанското научно дружество в Берлин. Основател и редактор на списание „Философски преглед“.

между редактора на „Философски преглед“ Димитър Михалчев и изявените педагози, които сътрудничат на списанието, като Димитър Кацаров², Михаил Герасков³, Петко Цонев⁴, Цвятко Петков⁵, Найден Чакърв⁶, Христо Николов⁷ – активни двигатели на образователното дело в България и блестящи учени, чиито имена неслучайно фигурират в „Енциклопедия България 20. век“⁸ и в сайта на Факултета по педагогика в Софийския университет⁹. Това са високоерудирани личности, повечето от които завършили образованието си, специализирали или защитили докторати в най-известните европейски университети с традиции в подготовката по философия и педагогика и същевременно с модерни идеи за тяхното развитие. Впрочем самият Димитър Михалчев също има пряк принос за развитието на българската педагогика: *„Неговите научни търсения способстват за автентичното развитие на основните направления в българската образователна система – не само в областта на философията и етиката, но и на психологията, педагогиката, методиката, социологията и други“*, отбелязва Георги Белогашев¹⁰.

² Димитър Кацаров (1881–1960) – виден български педагог и психолог, мислител на образованието от европейска величина. Завършва Женевския университет, специализира в института „Джон Дюи“. Професор в Софийския университет от 1923 г. Автор на множество научни монографии, студии и статии. Повече за него вж. в биографичния очерк „Димитър Кацаров“.

³ Михаил Герасков (1874–1957) – изтъкнат български педагог. Председател на Българския учителски съюз (1900–1903), главен инспектор по философска пропедевтика и технически предмети в Министерството на народното просвещение (1923–1924). От 1923 г. е хоноруван доцент в СУ, от 1924 – доцент, а от 1927 – професор. Редактор е на в. „Съзнание“ (1901–1903), Учителска мисъл (1903–1907) и Учителска борба (1905–1909). Автор на ценни научни трудове. Повече за него вж. в биографичния очерк „Михаил Герасков“.

⁴ Петко Цонев (1875–1950) – известен наш педагог. Завършва философия и педагогика в Цюрих, където защитава докторат по психология. Работи като инспектор по професионално образование, а сетне и като главен училищен инспектор в София. Член е на Обществото по експериментална педагогика и на Международната федерация на възпитателните съюзи. Професор в Софийския университет. Автор на множество изследвания по педагогическа психология и методика, както и на ред учебници.

⁵ Цвятко Петков (1880–?) – дългогодишен преподавател в Стажантския институт, където чете философска пропедевтика; училищен инспектор във Враца и Варна; чиновник в Министерството на народното просвещение; редактор в сп. „Училищен преглед“.

⁶ Найден Чакърв (1907–1990) – един от най-заслужилите български педагози. Завършва Софийския университет. Специализира в Йена, Мюнхен и Лайпциг. Участва в педагогическата школа в института „Жан-Жак Русо“ в Женева, организирана от Обществото на народите. Работи като учител, учител наставник и преподавател в Софийския университет. Професор от 1953 г. Повече за него вж. в биографичния очерк „Найден Чакърв“.

⁷ Христо Николов (1889–1957) – изтъкнат учен педагог. Завършва философия и педагогика в Софийския университет. Работи като училищен инспектор. От 1946 г. е доцент, а от 1952 г. – професор в Софийския университет. В периода 1952–1956 г. е ръководител на катедра „Дидактика“. Повече за него вж. в биографичния очерк „Христо Николов“.

⁸ *Енциклопедия България 20. век*. София: Труд, АБВ КООП, 1999, с. 647.

⁹ Вж. сектор „Именити преподаватели“ в страницата на Факултета по педагогика в СУ „Св. Климент Охридски“ https://www.unisofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_pedagogika/istoriya/imeniti_prepodavateli

¹⁰ Белогашев, Г. Димитър Михалчев и образованието в България. // Библиотека „Диоген“ << <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RL1-aftWem8J:https://journals.univt.bg/getarticle.aspx%3Faid%3D8198%26type%3D.pdf&cd=1&hl=bg&ct=clnk&gl=bg>, с. 17.

Третата причина за фокусирането на „Философски преглед“ върху педагогиката е навлизането на българското образование в период на промени, рефлектиращи върху целия обществен живот, които не може да не ангажират вниманието на философската общност у нас. След края на Първата световна война възниква необходимост от образователна обнова, в резултат на което през 1921 г. правителството на БЗНС приема Закон за народното просвещение. В съгласие с него училищната мрежа се разширява, а управлението ѝ се централизира. Въвеждат се и ред промени в структурата на средното образование, като най-съществените се отнасят до откриването на професионални основни и средни училища, както и на реални и специални училища след прогимназиалната степен. Формулират се и нови образователни задачи, сред които особено важни са тези за овладяване от страна на учениците на професионални умения и за възпитание в духа на националните и християнските ценности. Чрез различни окръжни с нормативен характер се нарежда формирането на патриотизъм и уважение към държавните институции. Изискванията за заемане на длъжността „учител“ се повишават. Административният натиск върху средните училища се засилва. През 1924 г. правителството на Александър Цанков¹¹ приема нов Закон за народната просвета, който се стреми да гарантира „здрав“ обществен ред в живота. След преврата на 19.05.1934 г. образователният акцент се поставя върху националното възпитание. Заложените промени в ценностния хоризонт на учениците предизвикат кръга от интелектуалци около „Философски преглед“, които изследват образованието и проектират неговото бъдеще, към дискусии, обсъждания, полемики и разработване на важни научно-приложни въпроси. Така списанието се превръща в авторитетна и влиятелна трибуна на педагогическата мисъл у нас. Странно е обаче, че съществуващите към настоящия момент истории на педагогиката и българското образование, макар че изследват подробно ролята на периодичния печат в училищния живот у нас, почти никога не се спират на сп. „Философски преглед“. А неговият принос за развитието на българското образование не подлежи на съмнение. Безспорно е и значението му за утвърждаване на културата на спора.

Сътрудници на списанието често изразяват съмнение в научната издръжаност на ред определящи тогавашната ни образователна система виждания за обучението и

¹¹ Александър Цанков (1879–1959) – икономист и юрист, професор, министър-председател на България през 1923–1926 г.; министър на народното просвещение в периода 1930–1931 г.

възпитанието. В тези съмнения се оглежда колкото иманентният скептицизъм на философското мислене, толкова и сложността на самия обект на педагогиката, неговата междудисциплинарна природа, необходимостта познанието за него да има интеграционен характер. При все че педагогиката се обособява сравнително рано като самостоятелно социално-хуманитарно научно поле, дискусиите в нея не стихват, като към изброените причини за тях може да прибавим изначалното противоречие между теория и практика на обучението и възпитанието.

„Философски преглед“ поставя и разисква ключови педагогически въпроси, сред които особено важни са: за целите на образованието, учебното съдържание, начините за предаване на знанието, съотношението между ценностната и дескриптивната педагогика, методите на обучение и пр. Дълбокото навлизане в тази проблематика, ясните и добре мотивирани образователни тези превръщат списанието в значим фактор за развитието на педагогическата наука у нас и за издигането на нейния престиж. „Философски преглед“ представя и проблематизира нови постановки в науката за обучението, възпитанието и образованието. Свидетелствайки за точна ориентация в съществуващите педагогически направления, изданието допринася за популяризирането и утвърждаването в България на т. нар. реформаторска педагогика – събирателно понятие, отнасящо се до разчупване на схематизма, характерен за традиционното обучение, пренасочване на вниманието от задължително-санкциониращия образователен модел към съобразяване с личността на ученика и неговите индивидуални интереси и качества. Може да се каже, че реформаторската педагогика е концептуалната ос, която свързва педагогическите публикации във „Философски преглед“; че тя е спойката между тях, разкриваща единен теоретичен замисъл, насочен към преобразяване на схоластичното наследство в обучението и възпитанието.

Концептуализирането на образованието във „Философски преглед“ носи ясният знак на философските разбирания на Димитър Михалчев и силната му повлияност от Йоханес Ремке¹². Известно е, че Димитър Михалчев нарича Ремке свой учител, участва в негов семинар, дори често събеседва с него в неформална среда, споделя идеите му, но без да проявява епигонство и като развива собствени тези, най-вече в

¹² Йоханес Ремке (1848–1930) – немски философ, професор в Грайсвалдския университет. Създател на школа с множество последователи, включително в България.

сферата на етиката¹³. Димитър Михалчев е сред учредителите на т. нар. Йоханес-Ремке-общество, член е на управителния му съвет и на редколегията на списание „Grunfwissenschaft“ („Фундаментална наука“). В същото време Димитър Михалчев развива и собствени философски идеи, което го държи далеч от обикновеното епигонство.

Влиянието на Йоханес Ремке върху педагогическите възгледи на Димитър Михалчев се отнася преди всичко до целеполагането в образованието, което има за свой идеал определянето и изясняването на *даденото*, разбирано като всичко онова, което съществува в действителността и което може да бъде осъзнато. Понятието *изясняване* също се дефинира – това е *пренамирането на една обща даденост*. Движението към установяване на действителността, на истината предполага безвъпросна яснота. Предметът на всяка наука – съответно на всеки учебен предмет, е някаква част от даденото. Важно за разбирането на философията на образованието, която утвърждава Димитър Михалчев, следвайки идеите на Ремке, е отношението единично – общо: единичното може да се намери веднъж, а общото – много пъти. От изключително значение е единичното познание да бъде интегрирано в общата картина на действителността, която ученикът си изгражда – този принцип ще бъде последователно отстояван от педагозите, които сътрудничат на „Философски преглед“. Както предстои да видим, те подкрепят т. нар. *цялостна педагогика*, която се стреми към осъществяване на връзки между отделните учебни теми и учебни предмети, за да се формира у ученика представа за целостта на *даденото*.

Основна категория във философията на Ремке, съответно и у Димитър Михалчев, е *въздействието*. Важно тук е разбирането, че за да има въздействие, са нужни двама индивиди – единият е субект на действието, другият изпитва действието, в резултат на което търпи промяна. Двамата индивиди образуват *причинно единство*. Тази постановка има пряко отношение към взаимодействието учител – ученик. Начинът, по който „Философски преглед“ проблематизира това взаимодействие, е новаторски за българската образователна ситуация през 30-те години на XX век: със солидна научна аргументация и реторическа убедителност списанието утвърждава виждането за отказ от принудата, за отключване на интерес и индивидуална мотивация за учене, в резултат на което ученикът разгръща

¹³ Повече по този въпрос вж. – В: Димитър Цацов. *Българо-германски философски отношения*. Велико Търново: Фабер, 2016.

самостоятелното си мислене, извява индивидуалните си качества, развива заложените и творческите си сили, формира се като личност и усвоява умения за гражданско участие в различни общности. Важно е да отбележа, че грижата е за участие преди всичко в граждански формирования – в противовес на държавната идеология за усиление на националното съзнание и подкрепа на властта.

В обобщение, педагогическата перспектива във философските постановки Ремке–Михалчев се отнася до такова реформиране на българското образование, което да спечели интереса на ученика и да активизира мотивацията му за учене, да формира у него цялостна представа за действителността и желание за дейно участие в обществения живот.

Педагогиката като модерна наука

„Философски преглед“ е агент на модерната педагогика – на такъв тип наука за образованието, обучението и възпитанието, който има подчертана перспективна насока, изместваща акцента от репродуктивната (стабилизиращата, консервативната) функция на образованието към неговата конструктивна (променяща) функция.

Приносът на списанието за теоретичното обогатяване на българската педагогика има различни измерения. Едно от тях се отнася до уточняването на понятийно-терминологичния апарат. Целта на „Философски преглед“ в тази насока не е да предложи никакви твърди дефиниции – нещо, което въобще е трудна задача, а в случая – особено трудна заради интегративния характер на науката за обучението, възпитанието и образованието, а по-скоро да изясни смисъла, който се влага в употребяваните научни понятия. На първо място, тук стои хиперонимът *педагогика*, а наред с него – и подвидовите понятия *обучение, възпитание, личност, знание, метод, подход, образование (хуманитарно, класическо, реално), култура* и пр. Вниманието на „Философски преглед“ към педагогическия терминологичен инструментариум не е изненада, защото в периоди, когато обществото търпи съществени промени, когато духовният живот се преустройва – а времето след Първата световна война у нас е именно такава, стремежът за уточняване на базови понятия обикновено се засилва.

Създаването на единен понятийен и терминологичен апарат е стремеж, който отчетливо се откроява в статията „Що е образование?“ от Димитър Кацаров (6, 1). Според разбирането на големия педагог образованието включва обучението и възпитанието.

„Научните основи на обучението у нас“ от Христо Николов (1, 2) разглежда стабилизирането на българската педагогика и нейното по-нататъшно синхронизиране с актуалните европейски постижения в пряка връзка с възприемането на единен терминологичен апарат и неговото непротиворечиво използване. Публикацията разяснява понятието *дадено*, заето от Йоханес Ремке, както и ред други понятия, главно от психологията, с която педагогиката поначало е тясно преплетена: *общи и единични представи, познание, понятие*. Осмислянето на тези понятия е в ремкеанска перспектива.

Статията „Върху учебния процес“ от Павел Теохаров¹⁴ (10, 2) дефинира понятието *учебен процес* като „*усвояване на учебната материя от ученика*“, „*способ за идване до нейното (на учебната материя – бел. м., О. Т.) познаване*“. В психологическия си план това гледище стъпва на разбирането на Йоханес Ремке за връзката между знанията и осъзнатото.

„Учителят и многообразните учебни методи“ на Петър Монеv¹⁵ (12, 4) диференцира понятията *учебен метод* и *учебен похват*. След като определя метода като „*съчетание от поставени във вътрешна връзка и единство учебни похвати*“, а похвата – като „*елемент, съставка на метода*“, авторът препоръчва на учителя внимателно да проучи принципите, върху които стъпва избраният от него метод, и да го осмисли с оглед постигането на преследваната образователна цел.

В „Развтие и педагогическо въздействие“ от Ивана Балтова¹⁶ (9, 4) педагогическото въздействие е определено като „*...съзнателна, целесъобразна и планомерна дейност, която възрастните упражняват върху подрастващото поколение, за да направляват развитието му и да го улеснят в подготовката му за живота*“. Авторката проблематизира трите основни компонента на педагогиката – възпитание, обучение и образование, като ги поставя в перспективата на концепта *развитие*. Изследването е в крак с модерните педагогически идеи към онзи исторически момент. В много отношения то е актуално и днес, особено що се отнася до самостоятелността на ученика и до развиване на възможностите, които са заложени у него. В своя дискретен, имплицитен план статията на Ивана Балтова се

¹⁴ Павел Теохаров (1893–1971) – български педагог и философ, автор на монографични трудове по теория на обучението, естетическо възпитание, методика на обучението и др., както и на учебници по психология. Директор на Учителския институт в Стара Загора.

¹⁵ Петър Монеv – педагог, автор на теоретични и практически разработки по дидактика.

¹⁶ Ивана Балтова – сред най-известните ученици на Д. Михалчев. Авторка на публикации в периодиката по различни педагогически въпроси и на обзорната статия „Философията в България през XX век“ (*Училищен преглед*, 1940, № 5–6).

противопоставя на вече анахроничното образователно целеполагане, което потиска индивидуалността за сметка на унифицираното мислене.

„Философски преглед“ семантизира и друга ключова педагогическа категория – възпитанието, схващано като гарант за социалното битие на хората. Възпитанието, видяно във философска перспектива, проблематизира Никола Илиев¹⁷ (1, 4).

Несъмнено педагозите, които сътрудничат на „Философски преглед“, са единни в убеждението, че една наука е добре развита не само когато нейният предмет е ясно отграничен, а закономерностите в нея – задълбочено изследвани, но и когато понятийно-терминологичният ѝ апарат е надеждна част от изследователския инструментариум.

Според традиционната педагогика ролята на ученика е да поема въздействията, упражнявани от учителя, и да бъде послушен изпълнител на задачите, които той възлага. Списание „Философски преглед“ мисли ученика по различен начин: неговата уникалност, индивидуалната му същност стоят в основата на вземаните педагогически решения; личното му изследователско усилие се стимулира; знанията и културните ценности не се подават наготово. Всичко това го поставя в активна позиция, максимално съобразена с неговите собствени възможности, качества и нагласи.

Дълбинните си основания това виждане намира в реформаторската педагогика – мощно научно движение, което през 1930-те години има много поддръжници в Европа и САЩ. Реформаторската педагогика не е явление, затворено в сферата на образованието, а е част от усилията за цялостна културна промяна. Реформаторската педагогика не изключва класическото наследство, но го подлага на критически прочит и използва от него само концепции, които са доказали своята ефективност. Най-важното ново, което реформаторите внасят в теоретичната платформа на педагогиката, е принципът „от детето“. Според него в центъра на образованието стои ученикът със своите преживявания, когнитивни особености и самостоятелна активност. Реформаторската педагогика не е единно явление, но въпреки това в нея могат да се посочат принципи, около които се обединяват учени от различни изследователски центрове: приоритет на психологията – акцентът е върху ученика; промяна в ролите на учителя, които се моделират по гъвкав начин; утвърждаване на

¹⁷ Никола Илиев (1885–1937) – философ рекеанец, автор на психологически и педагогически изследвания. Един от активните сподвижници на Димитър Михалчев при създаването на сп. „Философски преглед“.

педагогиката на интереса; осмисляне на училището като част от живота; въвеждане на занимания с ръчен труд; насърчаване на творческия дух; уважение към индивидуалността; залагане на самодисциплината¹⁸.

Когато „Философски преглед“ започва да излиза, идеите на реформаторската педагогика вече са проникнали у нас благодарение на превода и издаването на основни научни трудове в тази сфера¹⁹, на обзорни публикации в специализираната периодика и на личен опит, придобит в чужбина. В годините, когато министър на просвещението е Стоян Омарчевски²⁰, някои аспекти на реформаторската педагогика намират и институционална подкрепа – най-вече по отношение на трудовото училище, от което се очаква да облекчи образователната криза и преди всичко „фалшивия аристократизъм“ в българското училище, но в известна степен и на метода на проектите и принципа на действието. Идеите на реформаторската педагогика намират радушен прием сред мнозина теоретици на българското образование, а донякъде и в училищната практика, заради нарастващото недоволство от формализма в училище, от казармената дресировка в него, от рационализма и емпиризма, регламентиран от учебните програми, от незачитането на интересите на учениците, от лъжеевристиката, от принудителното зубрене и пр. Хербартианството, което владее българското образование отпреди Освобождението, но става официална доктрина чрез закона на Георги Живков от 1891 г., започва да отстъпва под напора на новите идеи. Процесът на промяната обаче е бавен, макар че последният учебник, написан в хербартиански дух, излиза в средата на 1920-те години.

Още първата книжка на „Философски преглед“ заявява подкрепата си за реформаторската педагогика. Това става чрез рубриката „Философска книжнина“, която информира за студия от Димитър Кацаров, посветена на „*изгледите на педагогическото реформено движение*“ (1, 1). Т не изпуска от фокус важните материали, утвърждаващи реформаторската педагогика („Новото училище – идеал и възможности“ от Петко Цонев (1, 2), „Училище и възпитание“ от Райна Ганева (7, 1) и мн. др.).

¹⁸ Повече по този въпрос вж. – В: Тодорова-Колева, М. *Педагогиката от края на XIX и началото на XX век*. София: ЛИБРА СКОРП, 2019.

¹⁹ Реформаторската педагогика навлиза у нас чрез преводите на авторитетни автори като: Пол Бергеман, Емил Дюркем, Вилхелм Август Лай, Х. Шарелман, Джон Дюи, Георг Кершенщайнер, Едуард Клапаред и др.

²⁰ Стоян Омарчевски (1885–1941) – политик от БЗНС, министър на просвещението в правителството на Александър Стамболийски.

Реформаторската педагогика всъщност е центростремителната сила, която придава на педагогическите публикации във „Философски преглед“ концептуално единство. Нещо повече – дискурсивният интегритет обозначава наличието на общност. А за да се образува общност, както е известно, са нужни обединяваща идея и стремеж към цел, споделяна от всички. За педагозите, които сътрудничат на „Философски преглед“, това е реформираното училище.

Понятието *личност* е ключово за педагогическия дискурс във „Философски преглед“. То се отнася с еднаква сила както до сътрудниците на списанието, така и до субектите на образователния процес – учителите и учениците. Идеята за ученика като пълноценна (бъдеща) личност утвърждават Димитър Кацаров, Цвятко Петков, Павел Теохаров, Никола Илиев, Петър Монеv и особено много самият Димитър Михалчев. Неговият материал „Има ли някакво образователно значение многото „зубрене“ в нашите гимназии?“ (5, 3), публикуван в рубриката „Въпроси и отговори“, отхвърля механичното преповтаряне на готови „истини“, което възпроизвежда съществуващите социални отношения, укрепва политическите „дадености“ и оформя младия човек като изпълнител, но не и като инициатор на събития в публичното пространство.

Реформаторската педагогика намира подкрепа в серия статии (6, 5; 8, 3; 11, 3) от Цвятко Петков. Идеята му, че училището трябва да се приспособи към ученика, а не ученикът към училището, е част от най-смелите либерални разбирания за образованието, изразявани у нас през 1930-те години. Оценностяване на индивидуалността, формиране на самостоятелно мислене и критично отношение към факти, явления и събития – това са стълбовете на личностното формиране като цел на образованието. „... всяка училищна степен иска да пробуди и благоприятства всички положителни склонности в отделната личност, за да достигнат те пълния си развой“, отбелязва Цвятко Петков. Тезата си за личностно центрираното образование той отнася към публичното пространство и обосновава виждането, че личността е „обществено-културно необходима величина“; че тя следва да се осъществява именно в обществото, а не на някаква тясна егоцентрична територия; че трябва да изпитва любов към другите и да служи на висок идеал. Друга водеща мисъл в тази публикация се отнася до обусловеността на личностното развитие от волята за себеизграждане: „Личността се създава отвътре навън и е проява на висша свобода и съзнателност“ (11, 3). Думите „свобода“ и „съзнателност“ тук са ключови, а заложената в тях смислова релация изразява предпоставките за личностно формиране.

Идеята за свободната воля на ученика е концептуален лайтмотив във „Философски преглед“. Тази идея е антитеза на принудата, присъща на остарялата педагогика. Либералните педагогически виждания, отстоявани в списанието, кореспондират с идеите на Йоханес Ремке и неговия последовател Димитър Михалчев. Накратко представени, те се отнасят до принципното отграничаване на „*ти трябва*“ от „*ти си длъжен*“ – „*трябва*“ произтича от някаква обективна необходимост, която обикновено обединява хората, или, според възприетия от Димитър Михалчев израз, изисква жизнено единство. За разлика от „*трябва*“, „*ти си длъжен*“ предполага две съзнания, едното от които заповядва, а другото изпълнява. Ако един участник в жизненото единство започне да налага волята си, общността изчезва. В единия случай имаме отношения на равнопоставеност, а в другия – на неравнопоставеност, на принуда и подчинение. Разбирането на „Философски преглед“ за личността, формирана в училище, изключва принудата и това е смислова линия, която прокарват последователно и непротиворечиво всички публикации, посветени на училищните взаимодействия.

Една от тези публикации е „Граници на социалната принуда при образованието“ от Петър Монеv (9, 2). В центъра на образованието следва да стои ученикът, а не учебният материал; пораженията от принудата са пагубни за ученика, личността му се осакатява, стига се до „*социално едноформие*“ и „*социален застои*“, убеден е авторът. Статията апелира за осигуряване на простор за свободно развитие на личността. „*Свобода за самопроявяване, условия за възход*“ е поанта в статията – синтез на аргументите срещу механичните дресировки в училище.

Публикациите на Петър Монеv във „Философски преглед“ може да се четат като части от цялостна система за преподаване и учене. В статията „Учителят и многообразните учебни методи“ (12, 4) авторът представя следващ компонент от своята педагогическа концепция – за учебните методи, чийто избор следва да произтича от идеята за съвместна дейност на учителя и ученика, за „*най-пълното въвеждане на ученика в целите на обучението*“, за „*изживяване проблемите на обучението като лични проблеми на детето*“, за даване „*отговор на въпросите, които никнат като естествена потреба на детето*“. Всичко това Петър Монеv обвързва с онези „*по-далечни и по-висши цели: създаване на самостоятелна личност*“, които вече е изразявал във „Философски преглед“ и които разгръща с настойчива последователност. Формирането на личността авторът обвързва с наличието на „*трайна култура на ума*“ и с непрестанното самообразование, с приемане от ученика

на изследователска роля. Най-тежкият грях на „старите методици“, според Петър Монеv, е схолацентризмът, поставящ ученика на втори план – след предвидената за изучаване материя и предвидените форми на обучение, еднакви за всички ученици, без оглед на тяхната индивидуалност. Това становище на Петър Монеv преминава границите на отделните му публикации и функционира като носещ конструкт на цялостен научен интертекст. На унифицирането на образователния процес авторът противопоставя педоцентризмът, издигащ принципа за индивидуализация – за да не се формират „люде с чувство на стадность“. Педагогическият либерализъм на Петър Монеv се отнася и до методическата свобода на учителя.

За утвърждаване на личностната свобода допринася и рубрика „Философска книжнина“, която информира за трудове върху различни аспекти на индивидуалните творчески изяви. Още в първата си книжка списанието съобщава за такива трудове от Михаил Герасков и Христо Николов, посветени на детската и ученическата самодейност.

„Философски преглед“ поставя и въпроси на педологията, разбираана като научен сектор, който периодизира детството и го изследва от всякакви аспекти – социологически, психологически, биологични, медицински, юридически и т. н., и се стреми да синтезира знанието от тези различни научни сфери. Статия на Георги Гиздов²¹ (7, 1) проблематизира растенето като период, който подготвя съзряването и зрелостта, но не и като непълноценен период, не и като основание у детето да се търси възрастният, без да се мисли какво е то, преди да стане възрастен.

Обучението

Периодът 1920–1945 г. е силен за българската дидактика. В контекста на разпалени дискусии за бъдещето на образованието у нас излизат стойностните трудове на Михаил Герасков, Христо Николов, Петко Цонев, Павел Теохаров и др. „Философски преглед“ публикува множество статии по въпроси на обучението и не само отразява важни тенденции в неговата теория и практика, но е и техен двигател. Общото мнение, което обединява тези статии, е за необходимостта от радикална промяна в учебния процес. Единение има и около характера на тази промяна. Крайъгълният камък тук е промененото разбиране за ученика – той се мисли, както вече бе посочено, не като пасивен приемател на подаваното от учителя познание, а

²¹ Георги Гиздов – педагог с интереси към общата педагогика и методиката на обучението в прогимназията.

като деен актьор на образователната сцена. Статията „Научните основи на обучението у нас“ от Христо Николов (1, 2) е не само концептуална, но в много отношения и дръзка с новаторските си идеи. Авторът обявява за отживелица традиционното петстепенно обучение (анализ, синтез, асоциация, система и метода – по Туискон Цилер²², или подготовка, изложение, сравнение, схващане и приложение – по Вилхелм Райн²³). „Днес ние имаме вече у нас едно ново и по-здрaво схващане на учебния процес“ (1, 2), заявява Христо Николов, отгласвайки се от двамата последователи на Йохан Фридрих Хербарт²⁴.

Философска перспектива на това „ново схващане на учебния процес“ задава друга публикация на Христо Николов. Главната теза в нея подкрепя т. нар. „цялостно обучение“, подвластно на философията на целостта. Идеята е към изначалната синтезна същност на света да се подхожда така, че да се постигне синтезно познание. Патосът на публикацията е срещу парцелирането на познанието в отделни части, които са слабо свързани помежду си, и в подкрепа на тяхното осмисляне като цялост. На тази философска база възниква и т. нар. „цялостна педагогика“, която предпазва от духовно разпиляване, защото се стреми не само към „схващане на целостта“, но и към „цялостност в схващането“ и формиране на цялостна личност. В тази логика стои и препоръката да се избягва ранното специализиране в дадена предметна област. Друга важна задача на „цялостната педагогика“ е ученикът да стане една цялост с другите – да бъде полезен за обществото и да има чувство за дълг. Статията на Христо Николов се намира в диалогична връзка с публикациите на други видни наши педагози. Сред тях особено значими за конструирането на единно гледище по този въпрос са монографиите „Комплексното обучение“ (1928) от проф. Димитър Кацаров и „Цялостното обучение“ (1929) от проф. Петко Цонев.

В основата на съвременното обучение – както го представя Христо Николов, стоят още правилното разпределяне на учебното време при разглеждане на отделните учебни теми; нагледността – в комбинация с доскоро доминиращото слухово възприемане (учителят говори, ученикът слуша) и с останалите сетива – доколкото е възможно; свързването на нагледността с практическа дейност; акцентирането върху

²² Туискон Цилер (1817–1882) – немски педагог, допринесъл за автономията на педагогическата наука и за нейното утвърждаване като университетска специалност. Представител на хербартианството.

²³ Вилхелм Райн (1847–1929) – немски теоретик на образованието, късен представител на хербартианството.

²⁴ Йохан Фридрих Хербарт (1776–1841) – немски философ, психолог и педагог. Създател на течение в педагогиката, наречено хербартианство. Разработва общопедagogически въпроси и важни аспекти на етиката и на възпитанието, основаващо се преди всичко на строг ред и дисциплина.

нравствените ценности; самостоятелността на ученика. Целият този комплекс от педагогически постановки сменя в себе си една водеща идея – „Обучението трябва да бъде евристично (откривателно)“ (1, 2). Тези думи може да се четат като концептуален „ядрен синтез“ на всички елементи от педагогическата платформа на Христо Николов.

И още една важна страна от разбирането на Христо Николов за обучението – идеята, че успехът зависи от добрия емоционален климат в училище. Един от неговите източници според педагога е включването на художествени елементи в обучението – в съответствие с живата фантазия на учениците. Примерите от литературната сфера, които Христо Николов дава, се отнасят до творчеството на Елин Пелин, Ран Босилек, Дора Габе, Стоян Дринов, Йордан Стубел, Ангел Каралийчев, Николай Райнов. Включването в учебния процес на литературна образност засилва емоционалния градус в класната стая и създава положителна атмосфера за работа – тези виждания на Христо Николов кореспондират с т. нар. дидактическо художество, което е важен дял от реформаторската педагогика и нейните принципи за съобразяване с интересите на децата, за свободното им възпитание, за емоционално съпреживяване на художествени творби от различни изкуства и даване на възможност за спонтанно изразяване на породеното вълнение. Възникнало към края на XIX век, движението за дидактическо художество утвърждава възпитателната сила на изкуството, но от друга страна, се стреми да разчупи вкостенени форми на обучението, които стоят далеч от вдъхновението. Един от най-влиятелните застъпници на идеята за използване на изкуството в процеса на обучението е Джон Ръскин²⁵, намерил последователи не само в Европа, но и в Северна Америка и Австралия. Когато „Философски преглед“ споделя тезата за благоприятното въздействие на изкуството при изучаването на различни предмети, у нас вече има немалко авторитетни фигури от различни сфери на културата, които се застъпват за нея – Владимир Василев, Николай Райнов, Никола Мавродинов, Вера Лукова, Андрей Стоянов и др. Подкрепата на „Философски преглед“ за дидактичното художество се намира в концептуална връзка с другите педагогически идеи, развивани от списанието – за стимулиране на детската активност, за самодейността на ученика, за „забавното“ учене.

²⁵ Джон Ръскин (1819–1900) – английски изкуствовед и художествен критик, автор на научни трудове и есета в различни сфери на изкуството и обществения живот, включително образованието.

Да се общува с художественото слово, въобще с изкуството, е виждане, което „Философски преглед“ убедено препоръчва. В „Психология и педагогика на ранното детство“ (2, 4) Никола Илиев говори за любовта на детето към измислицата в приказката и в играта, за нейния благотворен ефект върху въображението. „*Преживяването е най-голямата му (на детето – бел. м., О. Т.) нужда, преживелицата – най-ценното за него. Стремещът към преживелици е „детското“ в човешката душа*“, отбелязва авторът. Преживяването има изключителна емоционална стойност, то влияе добре на самочувствието, но основната му роля е при преодоляване на дидактизма, който няма място в ранното детство, твърди Никола Илиев.

Както знаем, изследователските полета на педагогиката и психологията често се прекриват. В това ни уверява и разгледаният материал от Никола Илиев. Споделеният теоретичен опит се отнася колкото до ефективното обучение, толкова и до неговите психологически предпоставки. Един от ценните съвети в тази публикация се отнася до предпазливостта, с която учителят трябва да се отнася към излагането на показ на детски творби, например рисунки – дори когато са сполучливи, защото това означава да се излага на показ и детската душа.

„Върху учебния процес“ на Павел Теохаров (1938, 2) е друг представителен текст за безалтернативната, убедителна и аргументативно издържана подкрепа на „Философски преглед“ за активните методи на обучение. Направените препратки към трудове на Йоханес Ремке, Джон Дюи²⁶ и Димитър Михалчев свидетелстват, първо, за солидния теоретичен фундамент на разработката и второ, за концептуално единство с останалите педагогически публикации във „Философски преглед“. Актът на познанието според Павел Теохаров има за отправна точка едно „неясно дадено“, по Йоханес Ремке, или едно чувство на затруднение, по Джон Дюи. Крайната точка на познавателния процес е „*безвъпросната яснота*“. Придвижването от началната към крайната точка, обяснява авторът, е възможно само при наличие на общо понятие за изследвания предмет. Тези постановки разчертават психологическите координати на разработката. Педагогическата перспектива се разгръща по няколко основни линии: ученикът да знае целта на обучителните дейности (тук авторът прави разлика между целта на урока и целта на учениковата дейност – второто е подчинено на

²⁶ Джон Дюи (1859–1952) – американски философ с изключителен принос за педагогиката. Преподавател в няколко университета в САЩ. Един от основните двигатели на т. нар. реформаторска педагогика, упражнил силно влияние върху развитието на образованието в световен мащаб.

първото). Предварителната работа на ученика включва наблюдения, събиране на данни и систематизиране на цялата информация. Учителят осигурява обучението технически с помощта на уреди, нагледни средства и пр. Следващите моменти от обучителната верига са изясняване на материала и упражнения.

„... учителят трябва да се грижи да даде всичката възможност на ученика сам да дойде до познаване на дадения обект“, отбелязва Павел Теохаров и така изразява в синтезиран вид новаторското в педагогическите си идеи.

Същата книжка на списанието помества и „Критика на учебната ни теория и практика“ от Ангел Бънков²⁷ (1938, 2). Публикацията се самоопределя като отзив за „един интересен и смислено написан труд“ от Атанас Илиев²⁸ – „трудолюбив и сериозен български книжовник“ (1938, 2). Веднага след този позитивен анонс Ангел Бънков представя главното достойнство на рецензираната книга – проблематизирането на дидактическата евристика. *„Според теорията на евристичното обучение учебната материя не бива да се дава наготово и в завършен вид на учещите: тя трябва да се открие от самите ученици“*, отбелязва авторът. Задаването на евристична образователна перспектива много зависи от еластичността на учебната програма, от разчупването на нейната скованост и преодоляването на пунктуалността ѝ. Само след тези промени може да се *„раздвижи детската природа, да се пробудят скритите и творчески заложби на детето, да се превърне ученикът в малък изследвач, който ще издири сам познанията, включително в учебната програма“* (10, 2), смята авторът.

Ангел Бънков обаче е скептичен спрямо твърдението на Атанас Илиев, че интуицията е решаващ фактор за откривателството. Той изобщо е съдържан по отношение на пренасянето на Бергсоновата теория за интуицията върху полето на образованието. Внезапно озарение има, твърди Ангел Бънков, но то е само един елемент от дългия процес на наблюдение, проучване и анализиране.

В „Учителят и многообразните учебни методи“ Петър Монеv (12, 4) настоява, подобно на Павел Теохаров, че учениците следва да знаят какви цели движат учебния

²⁷ Ангел Бънков (1906–1991) – виден наш педагог. Завършва философия в Софийския университет. От 1952 г. е професор, а от 1968 г. – доктор на философските науки. В периода 1960–1973 г. е ръководител на Катедрата по логика, етика и естетика. Работи и в Института по философия при БАН.

²⁸ Атанас Илиев (1893–1985) – известен български философ. Завършва Софийския университет през 1918 г. Специализира психология във Виена. За кратко е учител, а сетне – преподавател в Софийския университет, професор по етика и естетика. В периода 1925–1927 г. е член на литературния кръг „Стрелец“. Сътрудничи на „Натурфилософска библиотека“, на списанията „Българска мисъл“, „Златорог“ и на вестник „Литературен глас“.

процес: „Съвременните методици намират, че същинска целенасоченост има само там, гдето учебните цели се съзнават и изживяват от ученика като собствени цели“, пише Петър Монеv.

Другият ключов момент в конструктивистката постройка на обучението (ако си послужи с днешен термин – с пълната убеденост, че той подхожда на реформаторските педагогически идеи, които коментирам тук) е виждането за такава промяна в подбирането и структурирането на учебното съдържание, каквато се съобразява с интересите и светогледа на ученика. Образователните цели се постигат лесно, когато ученикът ги възприема като свои лични цели; когато учебното съдържание е обвързано с индивидуалните потребности; когато ученикът участва активно в учебния процес, изтъква авторът. Критическият патос на материала се стоварва върху т. нар. *схолацентризъм* на старите методици, които определят учебното съдържание като център на обучението. Контратезата, лансирана от Петър Монеv, е представена чрез обобщаващия термин *педоцентризъм*, снемаш в себе си идеята, че главен фокус на обучението е ученикът. В отговор на съществуващото мнение, че педоцентризмът може да доведе до формиране на асоциалност и дори на антисоциалност, Петър Монеv препоръчва ученикът периодично да работи в група със съученици.

Решаваща роля за осъществяването на реформаторските идеи има учителят – това е една от всеобщо споделяните тези на педагогическите публикации във „Философски преглед“. Новият тип отношения учител – ученик е представен като очаквано събитие, в основата на което стои приемането на детето като личност. Ключовата дума и тук е *свобода* – що се отнася до избора на учебни методи и на разнообразни форми за стимулиране на активността и самостоятелността на ученика, на неговите личностни качества и заложби. Изтъквайки изключителния влог на учителя в културното строителство у нас, Петър Монеv дава за пример крупни фигури на интелектуалния труд и художественото творчество, чийто професионален път е минал през училището – Стоян Михайловски, Пенчо Славейков, Антон Страшимиров, Йордан Йовков, Елисавета Багряна, проф. Петко Цонев, проф. Петър Мутафчиев. Няма обаче реципрочно уважение към труда на учителя от страна на държавата, ако се съди по ниските заплати и недопускането му до вземане на управленски решения, отбелязва Цвятко Петков в статията си „Обществено-културна дейност на учителя“ (6, 5).

Важен педагогически дял във „Философски преглед“ представляват публикациите за отделни учебни предмети и особеностите в тяхното преподаване.

Христо Николов посвещава две статии на началното четене и писане (9, 5; 11, 4) В тях той изтъква необходимостта при началното ограмотяване учителят да използва един и същ метод. Препоръчаният метод е аналитичният, наричан още думозрителен, според който се тръгва от целостта и едва след това идва „спускането“ към отделните градивни единици на четмото и писмото. Това предполага детето най-напред да напише думата, както е записана от учителя на дъската, т. е. да я „нарисува“, без да е нужно да знае значението на всеки буквен знак. Идеята е децата да схванат зрителния образ. Според стария метод на четене – синтетичния, децата най-напред се запознават със звуковете и буквите и след това преминават към четене. Несъгласията с този метод стъпват на виждането, че децата нямат абстрактно мислене, което да позволи отграничаване на отделните елементи в цялото – защото у тях преобладава глобалното възприятие. Горчивите плодове на този метод, според Христо Николов, са в това, че децата научават буквите, но не и четенето. Аналитичният метод на четене, препоръчан от Христо Николов, не се приема безкритично нито през 1930-те години, нито днес, но и в двата периода той има и своите поддръжници.

„Педагогиката на целостта“ намира подкрепа и у видния наш педагог Найден Чакъров. Статията „Езикът като обществена проява и образователно средство“ (6, 5) сменя в себе си философската постановка за необходимостта от интегрирани знания, даващи представа за единството на природния и обществения свят. Найден Чакъров разглежда езиковата цялостност в две перспективи – като условие за задружен живот, но и като резултат от задружния живот – доколкото всички влагат еднакво значение в думите. Найден Чакъров мисли езиковата нормативност като зададена от обществения характер на езика – в съответствие с виждането на Стефан Младенов²⁹, че обществените рамки в езика правят възможно взаимното разбиране (при все че езикът принадлежи и на индивида, така че, пак според Стефан Младенов, на света има толкова езици, колкото човешки същества). Акцентирайки върху философията на целостта, статията представя промените в езика като следствие от споделена обществена потребност. В този план езикът се разкрива като народностна спойка, без

²⁹ Стефан Младенов (1880–1963) – световноизвестен български езиковед, специалист по индоевропейско езикознание, славистика, балканистика, българистика. Защитава докторат в Пражкия университет. Професор в Софийския университет. Член-кореспондент на БАН и на няколко европейски научни академии.

да се пропуска фактът, че един език може да се говори в няколко държави, както и че в една държава може да се говорят няколко езика. Езиковата цялостност стои и в основите на нацията, културата и науката. „Личните души израстват сред обществената душа“, твърди Найден Чакъров, а училищното езиково обучение има „обобществяваща роля“.

Аналитичният метод на обучение се препоръчва и при чуждоезиковото обучение. Философската основа на този метод представя Благой Мавров³⁰ в „Как да се учи чужд език“ (8, 1). Статията развива идеята, че мерило за владеене на чуждия език е наличието на знания на подсъзнателно равнище, които позволяват на говорещия да мисли *какво* да каже, а не *как* да го каже – умение, изискващо системна, ритмична и усърдна учебна работа. Конкретните измерения на аналитичния метод в чуждоезиковото обучение същият автор развива в следваща своя статия (8, 2). Изходната му идея е, че основна „клетка“ на езика е изразът – не граматиката, не отделната дума, а именно изразът, който във всеки език има специфичен строеж. Граматиката и лексиката са „кънки на дете, което не може още да ходи“. В началото на обучението следва да се усвояват изрази, с което отделните клетки се обединяват в орган. В началото не се пише, не се учи дори азбуката – учи се само по слух, напр. детето се научава да брой, да поздравява и пр., и едва след това учи азбуката, граматичните родове и пр. Широко се използва нагледното обучение (с помощта на картинки, предмети и пр.). Важно е да се формира широк запас от улегнали изрази, а не назубрени спрежения на глаголи. Препоръчва се глаголите да се учат заедно с предлозите, които изискват. Живата реч се усвоява чрез четене на вестници, списания, книги.

Статията „Експериментално-психологично изучаване на проблемата за усвояването на новите езици“ от Катя Папазова³¹ (9, 4) представя методиката на чуждоезиковото обучение като една от най-трудните области в съвременната дидактика, където конфликтно се засичат вижданията на традиционалисти, реформатори (представители на движението *Reformbewegung*) и помирители (представители на движението *vermittelnde Richtung*). Според авторката

³⁰ Благой Мавров (1897–1967) – педагог, лексикограф и художник. Завършва музика в Рим, философия и педагогика в Софийския университет и Отдела за изящни изкуства в Художествената академия в София. Преподавател по италиански и френски език в Българската музикална академия, професор от 1950 г. Ръководител на катедра „Чужди езици“ за висшите училища по изкуствата. Автор на учебници по френски, италиански и турски език.

³¹ Катя Папазова – философ с научната степен „доктор“. Превежда от немски език трудове на Шопенхауер и Ницше.

чуждоезиковото обучение може стане по-резултатно, ако се опознаят психофизиологичните предпоставки на езиковото обучение; ако експерименталната психология допринесе за разбиране на когнитивните процеси при изучаване на чужд език. И тук отново откриваме проекциите на т. нар. „философия на целостта“: психичните процеси не може да се анализират поотделно, а само като цяло. В ход е и „педагогиката на целостта“, в случая видяна в перспективата на прекия метод на обучение, застъпващ нагледността, интуицията и подражанието и изключващ превода на майчиния език. Обучението се съсредоточава върху овладяване на цели изрази и изречения, които се използват при разиграване на действия. Ученето на отделни думи, което е характерно за по-стария метод, не е препоръчително. Авторката описва експеримент за изучаване на измислен чужд език по двете методи, при който резултатите първоначално са почти еднакви, но при по-продължително обучение прекият метод дава по-добри резултати.

Стремежът на „Философски преглед“ към цялостност в обучението обхваща и предмета история. В статия за гимназиалното обучение по история Иван Орманджиев³² (8, 3) одобрява изучаването на история на България в контекста на общата история, но отправя две препоръки – първо, материалът за нашата история да се разшири и второ, да се обогати и материалът за съседните ни държави, за да се изгради представа за взаимоотношенията с тях. Както се вижда, концепцията за преодоляване на фрагментарността на знанието и постигане на представа за общото обхваща всички учебни предмети, на които „Философски преглед“ се спира. По отношение на обучението по история се изхожда от идеята, че историческите факти може и да се забравят, но трябва да останат общият поглед, развитият интелект, хуманистичните нагласи.

Съвсем обяснимо, списанието отделя значително място за училищното формиране на философска култура. Главните въпроси, на които се търси отговор, са защо и как трябва да се преподава и изучава философия. „Философската пропедевтика в средните училища“ от Михаил Герасков (1, 4) и „Философска култура в училище“ от Райна Ганева³³ (9, 4) убеждават в значението на философската образованост за

³² Иван Орманджиев (1893–1961) – историк и общественик. Завършва Софийския университет „Климент Охридски“. Работи като учител. Участва активно в дейността на Тракийския научен институт.

³³ Райна Ганева (1884 – ?) – философ с докторат, защитен през 1910 г. в Хайделберг. Работи като учителка в София. Участва в основаването на Философско-педагогическото дружество. Превежда на български език трудове на Кант. Автор на монографии за познанието и нравственото възпитание, както и на редица студии и статии.

духовния ръст на младия човек – преди всичко заради „*интегриращата служба на специалното философско обучение*“ и „*синтетичната закръгленост на схващанията*“, която може да се придобие; заради формирането на представа за истината и на умения за критично мислене; заради осъзнаването на отношенията обективно – субективно и пр. Въвеждането на учениците във философското познание е знак за добре развита образователна система, смята Михаил Герасков. Статията му разглежда статута на философията сред останалите науки, положението ѝ на родова дисциплина спрямо психологията, логиката, естетиката и етиката, някогашното съществуване на другите науки в нейното лоно, актуалното ѝ изучаване в развитите страни. Всичко това авторът използва като аргумент срещу ограничаването на часовете по философия заради увеличаващия се обем от знания по другите науки, както и заради възхода на „реалките“. Подобно на другите педагози, които сътрудничат на списанието, Михаил Герасков отхвърля зубренето и настоява за евристично обучение, включително за използването на съобразени с преподаваната материя експериментални подходи, като самонаблюдение и наблюдение – най-вече в рамките на предмета психология. Статията пледира и за ясно отграничаване на етиката от религията.

Михаил Герасков проявява изключителна последователност в отношението си към индивидуалната активност на всяка една от страните, участващи в образователния процес. По повод на студията му „Ученишката самодейност като дидактически принцип“, за която списанието информира чрез рубриката си „Философска книжнина“ (1, 1), Михаил Герасков е определен като „*привърженик на активното обучение*“.

Възпитанието

През 30-те години на ХХ век официалните институции у нас се стремят да обвържат възпитанието с триадата училище – нация – държава³⁴. Особена популярност придобива четиритомната поредица „Училището и новата държава“ от Васил Манов³⁵, публикувана в периода 1935–1936 г. Възпитателните ценности,

³⁴ В този период официално се лансират издания с възпитателен акцент върху националния идеал, като: „Наследственост и възпитание“ (1935 г.) и „Утвърждаване на българина в народностен аспект“ (1936) от Л. Русев, „Възпитанието в светлината на националния идеал“ от Хр. Стоянов (1935), „Народност, народностен човек и възпитание“ от Д. Дамянов (1935) и др.

³⁵ Васил Манов (1875–1946) – изтъкнат наш педагог. Завършва Ломското педагогическо училище, а след него – философия и педагогика в Йенския университет, откъдето има докторска титла. Слуша лекции в университета в Цюрих. Работи като учител, училищен инспектор, началник на отдел в

утвърждавани в тази разработка, стоят в перспективата на националните и държавните интереси. Младият човек трябва да се формира преди всичко като българин, който пази „духа на племенните черти“, обича родината, почита държавата. Срещат се и изисквания за пазене на „расова хигиена“. *„Досега от възпитанието се искаше да облагородява човека, сега чрез него ще се иска да облагородява нацията“*, отбелязва Васил Манов. В това според него се състои и смисълът на гражданското възпитание. Между понятията „гражданин“ и „българин“ той слага знак на равенство.

Къде е „Философски преглед“ в тази социокултурна ситуация?

Прекият отговор: редактираното от Димитър Михалчев списание стои настрана от официозния възпитателен модел. Негов приоритет е т. нар. ново възпитание, което се противопоставя на хербартианството, утвърждавало послушанието, предаността на авторитетите, следването на инструкции – в последна сметка поддържало социокултурното статукво. Новото възпитание е част от т. нар. реформаторска педагогика, която има своя теоретичен фундамент в прагматичната философия и педагогика на Джон Дюи, донякъде в интуитивната философия на Анри Бергсон³⁶, във функционалната психология на Едуард Клапаред³⁷ и пр.

Сред най-активните привърженици на новото възпитание е Димитър Кацаров, който се запознава с идеите на Едуард Клапаред по време на следването си в Женевския университет и на работата си в него като асистент в Лабораторията по експериментална психология. Мощен канал за разпространение на новото възпитание стават Софийският университет, специализираният печат, най-вече сп. „Свободно възпитание“ (1922–1943), редактирано от Димитър Кацаров, и кръгът от съмишленици в лицето на Петко Цонев, Павел Теохаров, Генчо Пиръв³⁸, част от които са сътрудници на „Философски преглед“. В България се учредява секция на Международната лига за ново възпитание, а наши представители участват във всички нейни международни конгреси в периода преди Студената война. Основните теми, обсъждани на конференциите, говорят красноречиво за утвърждаваните възпитателни ценности: „Развитие на творческите сили у детето“, „Истинското значение на

Министерството на просвещението. Популяризатор на немския педагогически опит в България. Привърженик на хербартианството.

³⁶ Анри Бергсон (1859–1941) – френски мислител, създал философска концепция, основана на интуицията. Нобелов лауреат.

³⁷ Едуард Клапаред (1873–1940) – влиятелен швейцарски психолог, специалист и по детска психология.

³⁸ Генчо Пиръв (1901–2002) – изтъкнат наш педагог и психолог. В периода 1925–1927 г. специализира в САЩ, където се запознава с Джон Дюи и Едуард Торндайк. Основател на катедра „Психология“ в Софийския университет. Директор на Института по педагогика. От 1958 г. член-кореспондент на БАН.

свободата в образованието“, „Новата психология и учебната програма“, „Образователни основи на свободата и свободната общност“ и пр. По инициатива на Димитър Кацаров се провеждат курсове за запознаване с методите на Мария Монтесори³⁹ и на други влиятелни застъпници на свободното възпитание.

Новото възпитание се гради върху три принципа: за безусловна свобода на детето, за изолирането му от пакостни влияния, за самовъзпитание на възпитатели и родители. Най-голяма популярност сред нашите педагози имат идеите на Мария Монтесори, особено след създаването на българска секция на Международното дружество „Монтесори“. Административните управленци у нас обаче са съдържани по отношение на свободното възпитание; в ред случаи дори проявяват отпор срещу него – най-вече заради „заплахата“ да бъде алтернатива на съществуващите по-строги възпитателни принципи.

Публикациите по въпросите на възпитанието са концептуално сговорени помежду си и образуват интертекстуален сплит.

Статията „Нравственост и идеали на нравственото възпитание“ от Никола Илиев (1, 4) се стреми да отговори на общия въпрос за същността на възпитанието като явление и понятие. Основната теза на публикацията гласи, че *„Сърцето на педагогическата проблема е възпитанието на човека като нравствена личност, затова етиката винаги е била и ще си остане най-важната основа на педагогиката“*. Етиката обаче е слаборазвита наука, твърди авторът. За да осигури своята теоретична плътност, статията, позовавайки се на Йоханес Ремке, обосновава наличието на три клона на етиката: етика на благоразумието – с фокус върху благото, удоволствието, щастието, откъдето и честите прояви на егоизъм; етика на дълга – разбрана като вменена отвън и предполагаща наличие на вяра и страх; етика на любовта – основана на родство между две съзнания. Като правилна е препоръчана именно етиката на дълга. Педагогиката се занимава със средствата на възпитанието, а не с неговата цел. Стремещт е към формиране на ясно самосъзнание – в противовес на натиска отвън.

На теорията на възпитанието е посветена и друга статия от Никола Илиев (3, 1). В нея се казва: *„Педагогиката прави усилия да се издигне до наука за възпитанието. Но нейната научност все още буди съмнения“* (1, 1). Авторът

³⁹ Мария Монтесори (1870–1951) – световноизвестна италианска педагожка, създава възпитателен метод, който се основава главно на стимулиране на свободните индивидуални дейности и зачитането на Аза.

противопоставя научната педагогика на т. нар. ми­рогледна педагогика. Според него ми­рогледната педагогика се стреми да формулира крайна възпитателна цел, която по презумпция е свързана с жизнената цел. Но жизнена цел, която да е валидна за всички, няма и не може да има, поради което е невъзможно и съществуването на една­единствена ми­рогледна педагогика, убеждава авторът. Например, ако създаването на религиозно-нравствена личност се обяви за обща цел, то тя няма да се впише еднакво в хоризонта на религиозния педагог и на педагога атеист, смята Никола Илиев. „Абсолютна“ възпитателна цел не може да съществува и заради историческата променливост на ценностите. Възпитанието се занимава с въздигането на душата, съзнаваща даденото просто, по Йоханес Ремке. Именно формирането и развитието на самосъзнанието може да се определи като цел на възпитанието, твърди Никола Илиев. Но тъй като индивидът е част от обществото, неговото самосъзнание трябва да е в синхрон с общественото самосъзнание, което предполага човещина. Ако се отгласнем от философските меандри в изложението, ще видим в човещината единствената конкретна нравствена ценност, която авторът все пак посочва, макар и бегло. (Друг е въпросът, че разбирането за човещина надали стои вън от историческите обстоятелства.)

Излага по-конкретни виждания за възпитанието (2, 2): важни са духовните ценности, а материалните стоят под тях; човек трябва да се стреми да създава културни блага, а тяхното консумиране да е подцел; в основата на морала стои трудът. Публикацията проблематизира отношенията политика – педагогика, държавно управление – възпитание, възрастни – деца, принуда – самосъзнание, култура на активността – култура на въздържанието, а верните посоки, които трябва да се следват, са към здравна, стопанска, художествена и морална култура.

С подчертано полемичен дух е статията „Може ли възпитанието да се гради върху внушение и принуда?“ от Цвятко Петков (12, 2). Публикацията е реплика срещу мнение на Асен Прахов⁴⁰, изразено в сп. „Просвета“, че свободата няма място при възпитанието. Цвятко Петков е убеден в обратното: „... да се гради възпитанието върху внушение и принуда, значи да се подготвя гибелта на нашия народ, като се обезличава неговата младеж“. Строгата дисциплина, изискването от учениците да потвърждават правотата на съжденията, направени от учителя, моралните заплахи, изгонването от клас, наказанията нанасят непоправими щети върху възпитанието,

⁴⁰ Асен Прахов (1905–1978) – публицист и писател. Работи като училищен инспектор в Русе.

смята авторът. В теоретичния план на публикацията си той свързва внушението с ограничаване на ученика, с потискане на самостоятелното му мислене и способността му да взема решения, с предразполагане към бездействие и безкритично повтаряне действията на възрастните хора, а принудата – с незачитане достойнството на личността, с налагане на нежелано поведение, с ненавист към „възпитателите“, с пораждаване на омраза към учебен предмет и учител. Като контрапункт на тези отрицателни явления Цвятко Петков предлага свободно възпитание, като се позовава на световни авторитети като Русо⁴¹ и Песталоци⁴², Дюи и Монтесори. Цвятко Петков цитира и Кершенщайнер⁴³, според когото насилието в образованието води до израждане.

Възпитателният дискурс във „Философски преглед“ включва и примери от полето на литературата. „Възпитателният характер на старогръцката трагедия“ от Николай Кънев (7, 1) разглежда словесното художество като резервоар на ценности, често пъти експлициращи дидактичната си цел. Две основни идеи разгръща тази статия: че никое престъпление не остава без наказание и че дори в душата на най-големия престъпник тлее божие начало.

Есе на тема „Свобода и послушание“ публикува Орлин Василев⁴⁴ (12, 3). Авторът изхожда от практическия си опит на родител. Спонтанният автентизъм прави публикацията четивна за по-широка, неспециализирана аудитория. Авторът критикува амбицията на гимназиалното образование да представи сложни научни положения в дескриптивната геометрия, физиката и химията, пропускайки да насочи младите хора в предстоящия им живот на съпрузи и родители. *„Държим изпити, после стажуваме, пак държим изпити, а към отглеждането на човека, на тоя венец на творението, младите бащи и майки пристъпват с пълна неграмотност, незнание и често – престъпно неумение“*, отбелязва Орлин Василев. Надеждата на родителите за справяне с възпитанието на децата е в училището – за да не повторят традициите, дошли от дълбините на времето и предавани от поколение на поколение без съобразяване с промените в живота. Според автора научните трудове върху

⁴¹ Жан-Жак Русо (1712–1778) – френски философ, писател и политически мислител. С произведението си „Емил, или за възпитанието“ (1762) упражнява голямо въздействие и върху развитието на педагогическата мисъл.

⁴² Йохан Хайнрих Песталоци (1746–1827) – швейцарски философ и педагог, създател на първата система за начално образование.

⁴³ Георг Кершенщайнер (1854–1932) – германски педагог, известен преди всичко с идеята, че трудът трябва да намери място в училище.

⁴⁴ Орлин Василев (1904–1977) – писател и публицист, работил и като учител.

възпитанието рядко са полезни, защото са наситени със „софистични извъртания“ и са откъснати от действителността. Изхождайки от личния си опит, Орлин Василев съветва родителите да не се отнасят към децата си като към частна собственост, да зачитат тяхната свобода, да ги уважават и да търсят баланс между строгостта и галювността.

Въз основа на казаното може да се направи обобщението, че „Философски преглед“ застъпва либерални възпитателни идеи, които утвърждават ценността на личността. Списанието стои настрана от официалния възпитателен идеал, който поставя акцент върху националното и преекспонира чувството на гордост от историята, българския род, език и традиции. Без да пренебрегват националните ценности, авторите на статии за възпитанието извеждат като приоритетни ценности личността, знанието и свободното развитие.

Образованието

„Що е образование?“ от Димитър Кацаров (6, 1) е ключова статия, която в най-голяма степен допринася за авангардната роля на списание „Философски преглед“ в сферата на образованието.

Димитър Кацаров прави етимологичен анализ на думата „образование“ и това е отправна точка към проблематизиране на взаимодействието между актьорите на училищната сцена. Изтъкнатият педагог свързва „образовам“ с придаване на определен „образ“ на душата на ученика. Ключово значение в статията има метафората на скулптирането, която, както обяснява Димитър Кацаров, често е била разглеждана като аналог на процеса на образование. Ученият отхвърля състоятелността на тази аналогия. Първият му аргумент се отнася до сложното влияние на различни материални и духовни фактори върху съзнанието на детето – за разлика от моделирането от мрамор, камък или глина, което изцяло зависи от действията на един-единствен творец. По-нататък аргументативната верига включва още един довод, който сочи неубедителността на аналогията между скулптора и учителя: ако първият е ваятел на една нежива, видима, сетивно познаваема материя, която е „пасивна“ и изцяло се „отдава“ на своя творец, вторият „работи“ с вътрешния свят на детето, с неговото индивидуално съзнание, което само синтезира – според субективните умения за активна преработка – крайния резултат от образователните въздействия. Образователното „тесто“ носи в себе си множество скрити елементи, но и онези, които са уж видими и познати, често се оказват по-сложни, изтъква Димитър

Кацаров. В контекста на актуалното време на публикацията това разбиране звучи не само новаторски, но донякъде и размирно – то е контрапункт на популярния тогава образователен бихевиоризъм, според който човешкото поведение се определя от ясна причинно-следствена логика, т.е. то е предсказуемо благодарение на предварително изготвените и последователно прилагани твърди схеми за въздействие. Димитър Кацаров мисли психологията отвъд бихевиористичната поведенческа рамка с нейния постулат за детерминираността на успеха от повторението и упражнението. Ученият вижда педагогическото въздействие и възприемащото съзнание много по-трудни за опознаване, а и като динамично променливи, което, убеден е той, изключва възможността да се предвиди дори с относителна точност крайният образователен резултат.

След като е представил някои от ширещите се педагогически заблуди у нас през 1930-те години, Димитър Кацаров излага своето виждане за образованието. Накратко, според него то далеч не се изчерпва с преднамереното, съзнателно организирано въздействие, а включва и мощното, но непланирано въздействие на живота в неговите безбройни проявления. Педагогът е категоричен, че задоволителни образователни резултати може да се постигнат само при добре организирана жизнена среда, която упражнява цялостно положително влияние върху детето. Това е разбиране, което Димитър Кацаров проблематизира в много свои трудове. Напълно валидно и днес е виждането, че общата духовна храна в жизнената среда е спойката, без която са невъзможни гражданската консолидация и социалният напредък.

Модерното педагогическо мислене на Димитър Кацаров намира израз и в друго важно твърдение: че образованието не е създадено от някого с предпоставена цел, а е същина на живота, негова функция, измерение на израстването и на способността за живеене. Оттук и определянето на обекта на педагогиката: това е цялостното, а не само преднамереното образование. Във връзка с това идва и едно може би еретично за времето си твърдение, което се намира в разрез с настъпателния стремеж на държавата да разширява контрола си върху образователния процес: *„При организиране на преднамереното образование педагогията не трябва никога да забравя, че институционализирането на всяка жизнена функция в известен смисъл убива самата тази функция: създаденият орган има тенденция да монополизира функцията и с това я лишава от жизненото ѝ съдържание, обездушавя я“* (6, 1), а това крие риск образованието да се превърне в самоцел, лишена от здрава връзка с живата действителност, и в препятствие пред интегрирането на различните представи

за света и натрупания опит. Според Димитър Кацаров образованието не е движение към някаква строго определена конкретна цел, а е видоизменение, непрекъснато попълване, обогатяване на опита, който човек притежава в даден момент.

Съвременно звучи и друга теза на Димитър Кацаров – че учителят трябва да изостави стремежа си да дава на ученика определен образ на света и че вместо това трябва да стане помощник в развитието, който умее да насочва. Изложението на Димитър Кацаров използва фигурата на ретардацията – образователният успех отново и отново се разглежда като резултат от добре организиран обществен живот, включително като функция на добрата семейна среда.

И още едно съвременно звучащо твърдение на Димитър Кацаров: „...образователната работа трябва да се извършва не от учителя, а от самото дете по пътя на неговата самодейност“. Продължението на тази мисъл е толкова значимо със своята категоричност и нестандартност – не само за някогашния, но дори за съвременния образователен контекст, че заслужава да бъде цитирано отделно: „...образованието не е никога друго освен самообразование“.

Представих тази статия подробно, защото тя синтезира най-важните общи идеи за образованието, които застъпва „Философски преглед“, или, както казва Димитър Кацаров в плана на саморефлексията, публикацията му представлява „надникване в това, което се нарича „философия на образованието“. Тази публикация е изключително важна за разбиране на фундамента, върху който сп. „Философски преглед“ строи своята концепция за педагогиката и нейното развитие. Не е за подценяване и една наглед странична задача на статията, която всъщност е много важна – за нуждата да се преодолее онова „поразително невежествено разбиране“ за педагогиката, което у нас имат дори някои „твърде умни люде“.

Разгледаната статия на Димитър Кацаров може да се чете като паноптикум на образователните идеи, които застъпва „Философски преглед“ – част от теоретичната идентичност на списанието, от неговата концептуална платформа за средното образование в България.

Статията „Образование, общество, идеал“ от Цвятко Петков (9, 1) е написана след специална покана от Димитър Михалчев. Цвятко Петков, подобно на Димитър Кацаров, се занимава с фундаментални въпроси на образованието, отнасящи се до неговата същност и идеал.

Статията започва с графически обособено въведение, в което Цвятко Петков подчертава връзката между своите идеи и образователната реалност – встъпление,

което подчертава практическата осъществимост на замислите и може би донякъде се противопоставя, на едно неявно равнище, на отвлечените и трудно приложими теоретизации: „... за мене идеите имат само дотолкова стойност, доколкото могат, пряко или косвено, да оплодят живота“.

В много отношения тази статия на Цвятко Петков води диалог с разгледаната публикация на Димитър Кацаров. Постановъчните идеи на двамата учени, заедно с идеите на Димитър Михалчев и още неколцина автори, сплитат образователната концептуална канава на сп. „Философски преглед“. Мостовите на научната междутекстовост стъпват върху ред общи възгледи: за обусловеността на образователните резултати от културното равнище на обществото, за смисъла от привличане на младите хора към активно образователно сътрудничество, за индивидуалната и обществената полза от формирането на личности. Разглеждат образователния и обществен идеал в единство, авторът представя неговите стълбове: обединение на народа (не само пред лицето на някаква приближаваща катастрофа), по-добра обществена уредба, успешна лична реализация.

Според Цвятко Петков приближаването към идеала изисква разум и познания, но също така високи нравствени и естетически ценности и активни съзидателни действия. Съсловната и половата принадлежност не бива да са пречка пред образованието, смята авторът. Ако днес тези постановки звучат естествено, в контекста на 30-те години не е така⁴⁵. Възгледите на Цвятко Петков са в синхрон с актуалните тогава, но не и масово споделяни, а още по-малко практически осъществявани разбирания за политическо управление, което стои далеч от диктатурата, за хуманистични принципи на публичното живеене и безусловни образователни права. Съзнанието на Цвятко Петков за взаимовръзките образование – общество се проектира във формулираните от него задачи за обхващане на всички деца в основното образование, за постигане на качествено образование (в противовес на многото поправителни изпити и преминаването в по-горен клас с тройка), за масово средно образование, за развитие на духовните сили, за активиране на

⁴⁵ У нас в средата на 30-те години на училище ходят около 40% от подлежащите на обучение момичета, като в гимназията те са четири пъти по-малко от момчетата. Причините са различни: бедност, патриархални предрасъдъци, нужда от работна ръка и др. Данните са по: Даскалов, Р. Даскалов. *Българското общество (1879–1939)*. София: Гутенберг, 2005, т. 2, с. 365.

съзидателната енергия (илюстрирана чрез дейността на инж. Иван Иванов⁴⁶), за отстояване на културната и политическата самостоятелност на България.

И Петър Монеv разглежда социалната среда като решаваща за успеха на учебното дело (8, 5). Към факторите, обуславящи качеството на образованието у нас, авторът прибавя и държавата, която според него би следвало да задава адекватна нормативна рамка. Върху историческата карта на българското образование Петър Монеv полага следосвобожденския ни напредък в изграждането на училищна мрежа и в подготовката на добросъвестни учители. Към образователните резултати обаче се отнася скептично. Петър Монеv е поредният педагог, който обяснява разочароващите постижения с общата слаба духовност. От страниците на „Философски преглед“ авторът оправя призив, който на фона на пропагандното средоточие върху националните ценности звучи предизвикателно: *„Нека въздигнем българското дете в национален култ“*. Ако за редица страни от Западна и Централна Европа детето е започнало да се превръща в самоценност още от времето на Ренесанса и особено много на Просвещението, у нас този въпрос е замръзнал в схващането, че малкото момиче и момче са непораснали, т.е. непълноценни възрастни, поради което подходът към тях е дидактично-санкциониращ. Застъпвайки идеята за стимулиране на индивидуалните качества, Петър Монеv насърчава постоянното самоусъвършенстване, включително след завършване на средното училище. Особено много той държи на изучаването на чужди езици.

Статията „Комунистическият образователен идеал и неговите първи преобразования“ от Сергей Хесен⁴⁷ (3, 3) описва устройството на средното училище в Съветския съюз. В пространна бележка под линия авторът е представен като руснак в емиграция, който е университетски преподавател в Прага и редактор на голямото педагогическо списание „Русская школа зарубежом“ („Руското училище зад граница“). Публикацията разкрива как изглежда средното образование, когато концепцията му се подчинява на държавния маркс-ленински нормативизъм. Сергей Хесен нарича комунистическия идеал анархокомунистически. Главният мотив за това определение е концепцията за трудовите основи на образованието, съответстващи на

⁴⁶ Иван Иванов (1891–1965) – кмет на София в периода 1934–1944 г. с изключителни заслуги за благоустройството на столицата, за строителството на знакови административни сгради и на Рилския водопровод.

⁴⁷ Сергей Хесен / Гесен (1887–1950) – юрист, философ, публицист, преводач, учител, университетски преподавател. През 1910 г. защитава докторат по философия в Германия. През 1922 г. напуска Русия. От 1924 г. е професор по педагогика в Прага.

разбирането за социалистическото общество като „единна фабрика“. В духа на възприемания като библия „Комунистически манифест“ е и идеята – не само грешна, но и кощунствена – детската градина и училището да заместят семейството и вместо домашно възпитание да бъде наложено еднакво обществено възпитание. Уеднаквяване се цели и в обучението – чрез налагане на един-единствен тип училища, които подготвят промишлени работници. Старите учебни програми се заместват с „комплексни“ – еднакви за всички училища. Развитие на личността в интелектуална перспектива не се предвижда, отпада дори изучаването на занаяти и земеделие – защото били „дребнобуржоазна отживелица“. Училището се стреми да създава работна сила, както и „да вкове в главите на учениците мирогледа на пролетарската класова борба“. Всички тези проекции на болшевишката свръхцентрализация на образованието Сергей Хесен обобщава с израза „пасивно училище с марксистическо вероизповедание“.

Социалните сътресения у нас, свързани с трите войни и с изпробването на различни управленски модели, предизвикват ред промени в организацията на образованието. Някои от тях се оказват преходни поради липса на политическа подкрепа, други са по-устойчиви, но в същото време оспорвани и критикувани. При управлението на БЗНС с министър на просвещението Стоян Омарчевски се реформира структурата на училищната мрежа, в резултат на което, наред с всичко друго, се стига до намаляване на броя на гимназиите и пренасочване на голяма част от учениците към професионално образование, свързано с индустриалното производство и с различни занаяти. Открити са т.нар. прогимназиални „реалки“ – училища, ориентирани към нуждите на практическия живот. Професионален профил придобиват и множество гимназии. В контекста на съществуващото обществено движение за трудово училище, подкрепяно основно от социалнослаби прослойки, идеята за придаване на преобладаващо професионален характер на българското средно образование набира сила. Това обаче води до понижаване на общообразователната подготовка и до унифициране на учебните програми. При правителството на Александър Цанков обаче концепцията се преобръща, общото образование възстановява позициите си, а управлението на професионалното образование се делегира на съответните министерства, свързани с училищната професионална подготовка. Законодателните актове при управлението на Демократическия сговор (1923–1931 г.) и Народния блок (1931–1934 г.) отменят унифицирането на образованието. След преврата от 1934 г., когато образованието

става много по-централизирано, „реалките“ биват възстановени. Доколкото обаче те дават култура, е дискуссионен въпрос, на който мнозина от най-изявените ни мислители на образованието отговарят отрицателно.

Несигурното управление на образованието и честата смяна на училищните профили предизвикват дебати сред педагозите. Обсъждането на въпроса „за“ и „против“ реалното, хуманитарното и класическото образование продължава с години. „Философски преглед“ участва в него активно, внасяйки в споровете концептуална дълбочина. Списанието дава право на глас на автори, които застъпват противоположни гледища, и така затвърждава авторитета си на зона за свободни дискусии и изследователска широта.

По повод решението на Просветния съюз да свика поредица от конференции за обсъждане на наболелите въпроси около видовете училища и застъпването в тях учебни предмети списанието публикува статията „Реално или хуманитарно образование?“ от Камен Иванов (11, 2). Опитвайки се да внесе ред в терминологичните неразбории, свързани с поставената проблематика, авторът обяснява т.нар. „реално“ образование като ориентирано към природните науки и „натуралистичното“ познание, а хуманитарното – не само към класическата старина, а към всичко онова, което обогатява духа. Камен Иванов възразява на онези хуманитаристи, които смятат, че природните науки не спомагат за формиране на духа и светогледа, и обосновава твърдението, че със своите възможности да развиват наблюдателността, паметта, абстрактно-логическото и обективното мислене тези науки са толкова важни и ценни за училищното обучение, колкото и хуманитарните. Авторът препоръчва да се намери баланс между хуманитарното и реалното образование: *„Ако искаме училището да създаде пълна, истинска „културна личност“, трябва еднакво да бъдат застъпени в неговата програма природните и хуманитарните науки“*. Статията отправя полемични стрели срещу Спиридон Казанджиев⁴⁸ като един от най-ревностните защитници на хуманитарното образование. За да докаже, че хуманитарните предмети имат превес в тогавашното училище, статията излага статистически данни по класове и учебни програми. В името на желаното равновесие между реално и хуманитарно образование Камен

⁴⁸ Спиридон Казанджиев (1882–1951) – философ и психолог. Първоначално следва в София, а сетне – в Лайпциг, където е студент на Вилхелм Вунд. Защищава докторат в Цюрихския университет. Като професор в Софийския университет чете лекции по логика, естетика и наука за религиозното съзнание. Освен научни трудове пише и литературна критика.

Иванов предлага гръцкият и латинският език да отпаднат от програмите на средното училище, а освободените часове да се разпределят равномерно между останалите предмети. Съвременният хуманизъм не привилегирова класическата старина, смята авторът, това според него се случва само във времето на Ранния ренесанс, докато през XX век понятието „хуманизъм“ има много по-широк обем, свързан не само с психологията и социологията, но и с природните науки, без които истинско познание за човека не може да се постигне.

За разгорещаването на този дебат във „Философски преглед“ допринасят публикациите на Цвятко Петков, който през годините на своето сътрудничество на списанието последователно и твърдо отстоява виждането, че съвременното българско образование не се нуждае от класически акцент. Още през 1936 г. той настоява, че класическите езици са вредни, защото са мъртви (8, 3). Същата идея Цвятко Петков развива и в по-късна публикация, поместена в рубрика „Въпроси и отговори“ (12, 4). Повод за написване на материала е молбата на читател списанието да коментира книгата „Хуманитарно или реално образование“. Стремехът на Цвятко Петков е да съдейства за слагане *„най-сетне край на легендата, че класическото образование е масова културна и обществена необходимост“*. Авторът се противопоставя на лансираната у нас теза на Ото Шпенглер, че добрата дисциплина и високото развитие на техниката в Германия в най-голяма степен се дължат на изучаването на латинския език. Под силен критически обстрел попада и виждането за изключителния принос на класическата литература за нравственото възпитание. Контратезата стъпва на довода, че младите хора се нуждаят от литературни произведения, които изобразяват съвременни нравствени дилеми. Връх на пирамидата от критики към класическото образование е мисълта, че то извежда учениците извън времето и пространството на нашия народ.

Списание „Философски преглед“, следвайки публикационна политика на диалогизъм и утвърждавайки дискусията като важен изследователски метод, става трибуна и на други позиции по този въпрос. „В защита на класическото образование“ от Петко Войников⁴⁹ (13, 4) изтъква аргументи в няколко посоки: Европейският запад, който не е прекъснал традициите си в класическото образование, има водеща културна роля в съвременния свят; за предпочитане е една класическа творба да се

⁴⁹ Петко Войников (1911–1944) – изявен публицист. Завършва класическа филология в Сорбоната. Работи като служител в Дирекцията по печата към Външното министерство.

чете в оригинал, а не в превод; изучаването на старата история изисква да се владеят тогавашните писмени езици; осмислянето на европейското настояще не е възможно без познаване на неговата гръко-римска културна основа. За образователното значение на класическите езици пише и Найден Чакъров (6, 5).

Дебатът за нужната ориентация спрямо оста релано – хуманитарно образование продължава с поредно включване на Цвятко Петков. В статията си „Против защитниците на класическото образование“ (13, 5) той прокарва разграничителна линия между „хуманитарно“ и „класическо“ образование, настоявайки, че е дълбоко погрешно „хуманитарно“ да се идентифицира с „класическо“; че хуманен смисъл могат да имат и природните науки; че спрягането на гръцки и латински глаголи няма много общо с хуманитарната култура; че учениците не проявяват интерес към мъртвите езици; че – в последна сметка – класическото образование гледа назад.

По повод на водения дебат се публикува и статия от Тадеуш Желенски-Бой⁵⁰ (10, 3), която е образцов пример за есеистичен полемизъм. Текстът спори с утвърдени образователни стереотипи, критикува мисловни клишета, изразява неконвенционални мнения. На фона на общия съдържано-официален тон, към който се придържа „Философски преглед“, тази публикация прави впечатление с реторичната си промисленост – с разгърнатите си стилистични фигури, с емоционалната си интонираност, която включва тънка ирония, с ефектните си метафори и сравнения. Материалът защитава тезата, че изучаването на древни езици е занимание и трудно, и прекалено скъпо заради неизбежните частни уроци, което придава на образованието плутократичен и кастов характер. Според Тадеуш Желенски-Бой владееето на класическите езици придава лустро на една твърде съмнителна енциклопедичност, която се родее със снобизма. Макар че определя този тип снобизъм като „добродетелен“, авторът прави ясна разлика между него и истинската култура. По-тежкият дефект на класически ориентираното образование е неговият антидемократизъм, смята авторът, защото срещу аристократизма – всъщност е квазиаристократизма – на класически образования млад човек стои съсипаното достойнство на занаятчията от професионалното училище. Квинтесенцията на публикацията гласи: *„Премахване преградите, улесняване достъпа на всички дарби*

⁵⁰ Тадеуш Желенски-Бой / Бой-Желенски (1874–1941) – полски писател, критик и преводач.

и наклонности, целесъобразност на образованието – трябва да бъдат ръководни начала“.

В обобщение: педагогическите публикации във „Философски преглед“ са истинско научно богатство, което свидетелства за съзидателните усилия на най-добрите наши учени в сферата на общата педагогика, дидактиката, теорията на възпитанието и методиките на обучение по различни предмети.

Списанието събира съмишленици, обединени около идеите на реформаторската педагогика и либералното развитие на средното училище. Високият професионализъм на тези хора чертае образователни перспективи, съизмерими с най-големите постижения на европейската педагогическа теория и практика.

„Философски преглед“ може да се разглежда като своеобразна научна антология, събираща в продължение на петнадесет години най-стойностните изследвания в различни педагогически направления. С всичко това списанието играе ролята на авторитетен и изключително влиятелен участник в дебата за модернизирание на българското образование. В период, когато просветната администрация се люлее между различни идеи за училищната структура; когато педагогическата колегия стои на кръстопътя между консервативните, вече анахронични виждания за учебния процес и стремежа към радикални образователни промени, „Философски преглед“ внася концептуален стабилитет. Консолидира част от интелектуалния елит на страната, списанието следва една научно обоснована, убедително защитавана линия в подкрепа на образователния либерализъм, без да пренебрегва положителния опит от първите две десетилетия на ХХ век, но и без да подминава явните или скритите тежнения към хербартианството с неговата прицеленост към възпроизвеждане на политическото и социокултурното статукво.

В ситуация, в която апокалиптичното преживяване на Първата световна война извиква болезнени спомени за „родното“ и „изконността на българското“, на „племенното“ и „кръвта“, педагогическият дискурс на „Философски преглед“ стои твърдо на либерални позиции и с научни аргументи, зад които стоят европейски дипломи и докторати, обосновава ценността на личността, на свободното възпитание и разкрепостените форми на обучение. Образователната концепция вижда индивида като център на учебния процес, а социалната дейност – като изменчива според духовния ръст на обществото.

Представените педагогически идеи са важен довод в подкрепа на тезата, че животът на „Философски преглед“ не спира през 1943 г., а стига до наши дни и със сигурност ще продължи в бъдещето.